

Feiten en waarden: de constructie van een onderscheid

Dick Pels en Gerard de Vries

1. *Het standaardbeeld*

Na lange tijd praktisch zonder discussie te zijn geaccepteerd, is het beeld van de verhouding van wetenschap en samenleving dat vele – vermoedelijk zelfs: de meeste – hedendaagse wetenschappers aanhangen toe aan een revisie. In dit beeld wordt wetenschap als een autonome institutie gezien, en hebben wetenschapsmensen een specifieke, welomlijnde en beperkte taak. In een wereld van waarden, zijn zij gericht op de feiten. De kennis die in wetenschappelijke kring wordt vergaard heeft een conditioneel karakter: theorieën vertellen ons in hypothetische termen wat zal plaatsvinden indien bepaalde condities zijn vervuld. De wenselijkheid van die uitkomst kan echter niet met wetenschappelijke middelen worden vastgesteld. De wetenschap kan ons middelen verschaffen, maar doelen voor handelen levert zij niet. Normatieve discussies horen niet in wetenschappelijke kring gevoerd te worden, maar behoren tot het domein van de politiek.

Dit beeld van de verhouding van wetenschap en samenleving wordt gedragen door een bijzonder ethos. De kern ervan wordt door wetenschapsfilosofen vaak gekarakteriseerd met sleutelbegrippen als 'waardevrijheid' en 'objectiviteit', en door wetenschapssociologen omschreven als een set van institutionele imperatieven die het rolgedrag van wetenschappers vastleggen. Merton's bekende lijstje vermeldt 'universalisme', 'communisme', 'belangeloosheid' en 'georganiseerde scepsis'. In een tijd van wetenschappelijke specialisering zal men daar met latere wetenschapsociologen als Mulkay technische en cognitieve normen aan toe willen voegen.¹ Nauwkeurige voorschriften voor het inrichten van wetenschappelijke artikelen – het *Publication Manual* van de *American Psychological Association* beslaat 200 forse pagina's –, vormen een nadere uitwerking van zulke normen. Voor wie zich niet aan de normen wenst te houden, is in de wetenschap geen plaats. Wie feiten met waarden mengt, zal zijn artikelen per kerende post terug ontvangen.

De standaardopvatting van wetenschap laat zodoende tussen de oordeels- en geldigheidsdomeinen van kennen en keuren, rede en zede, *Sein* en *Sollen* een diep hiaat vallen. Zij worden immers geregeerd door filosofische princi-

pes die haaks op elkaar staan en niet tot elkaar kunnen worden gereduceerd. Deze asymmetrie kan zowel een *ontologische* vorm aannemen, waarbij normen en feiten aan twee uiteenliggende 'werelden' of zijnsferen worden toegedeeld, of een (minder radicaal) *epistemologische* vorm, waarbij de feiten worden beschouwd als objectief kenbare dingen-in-de-wereld, terwijl aan de waarden een wezenlijk subjectief en 'inwendig' karakter wordt toegekend. Tenslotte treedt het standaardargument vaak op in *logisch-linguistische* vorm: prescriptieve postulaten kunnen niet zonder meer worden afgeleid van empirisch-beschrijvende of descriptieve postulaten. Hierbij past het reductieverbod dat wordt uitgedrukt door het idee van de 'naturalistic fallacy'; veel van de zin van het dualisme kan juist worden verklaard door te letten op dit anti-reductionistisch grondmotief.

In de Angelsaksische analytische filosofie voor het eerst scherp geformuleerd door G.E. Moore, in de continentale neo-Kantiaanse traditie voor het eerst door Rickert en Weber, is dit dualistisch postulaat, met aanhangend reductieverbod, tot ver voorbij de jaren zestig gemeengoed geworden onder filosofen en beoefenaren van de sociale wetenschappen. In de analytische ethiek (Hare, Nowell-Smith, Prior, Mackie) werd het al even populair als in het logisch empirisme (Hempel, Nagel) en het kritisch rationalisme (Popper, Albert); in de economie (Myrdal) en de politieke wetenschap (Easton, Lipset, Brecht) al even vanzelfsprekend als in de sociologie en antropologie. Functionalisten als Parsons en Merton stemden op dit punt overeen met conflict-theoretici als Dahrendorf, Aron, Coser en Elias; zowel voor Parsons als voor Dahrendorf stond (en staat) het Weberiaanse waardevrijheidspostulaat voor het begin van alle wetenschappelijke sociologie.² In de antropologie werd het beginsel geadopteerd door Boas en diens leerlingen (Herskovits, Benedict, Mead), en door hen verbonden met de klassieke leer van het cultuurrelativisme.³ In de geschiedwetenschap vindt het zijn wortels in het Duitse historisme en in Weber's methodologische aanscherping ervan; in Butterfield's bekende kritiek op de 'Whig history'; en in het werk van moderne Popperianen als Nipperdey en Lübke (in Nederland bij voorbeeld Brands en Blom).⁴ Nog in 1974 verzamelden Nederlandse filosofen, sociologen, antropologen, opvoedkundigen, historici en psychologen zich ostentatief rondom het Weberiaans-Popperiaanse standpunt in de door de filosoof De Boer en de antropoloog Köbben geredigeerde bundel *Waarden en wetenschap*.⁵

Daarbij schrijft het postulaat van de (onto)logische asymmetrie van *Sein* en *Sollen* ook zijn eigen geschiedenis en wel op een onversneden 'Whiggish' manier. Zowel bij Weber als bij Popper vormt de 'ontdekking' van het feitenwaarden dualisme het eindpunt van een langdurig proces waarin geleidelijk het besef doorbreekt van hun 'radicale heterogeniteit'. De rationalisering of onttovering van de wereld betekent voor Weber dat de wetenschap niet lan-

ger meer de weg wijst naar de 'ware' natuur, de 'ware' kunst of de 'ware' God, zoals in de Helleense filosofie, die nog geen verschil maakte tussen het objectief bepalen van het Ware, het Goede, en het Schone, of zoals in het Renaissance-denken, dat Goedheid en Schoonheid nog wilde funderen met de middelen van de experimentele wetenschap. Het behoort tot het 'Schicksal' van een historische periode die 'van de boom der kennis heeft gegeten', aldus Weber, dat zij inziet dat er tussen kennen en oordelen een diepe kloof gaapt. Het categorische onderscheid tussen beide wordt dan tot 'eine höchst triviale Forderung', 'eine elementare Pflicht der wissenschaftlichen Selbstkontrolle': het is zonder meer een 'karakterzwakte' wanneer we dit 'Schicksal der Zeit' niet recht in de ogen durven zien.⁶

Ook Popper zet in *The Open Society and Its Enemies* uitvoerig de aanval in op de 'historicistische' en 'essentialistische' traditie die in zijn ogen Plato en Aristoteles verbindt met Hegel en het Marxisme. Uitgangspunt is hier een logisch onderscheid tussen 'natuurwetten', die vaste regelmatigheden in de feitenwereld beschrijven en die derhalve waar of onwaar kunnen zijn, en 'normatieve wetten' of normen van gebod of verbod die veranderbaar zijn. 'Naïef monisme' noemt Popper dan het stadium waarin dit onderscheid nog niet wordt gemaakt. Dit monisme is kenmerkend voor de 'gesloten maatschappij' en staat tegenover het 'kritisch dualisme' (van feiten en beslissingen, of van feiten en maatstaven), dat karakteristiek zou zijn voor de 'open maatschappij'. Telkens hamert Popper op de noodzaak om beslissingen of normen niet 'aan de feiten over te laten' om zo onze morele en politieke verantwoordelijkheden te ontlopen. Net als bij Weber heeft het postulaat van de 'onmogelijkheid' om normen tot feiten te reduceren ook hier tot doel om de autonomie van een decisionistische ethiek te stellen tegenover alle vormen van naturalisme en positivisme.⁷

Zo wordt de genese van het feiten-waarden onderscheid doorgaans beschreven als een onomkeerbaar proces van verlichting; Radnitzky noemt het 'waarschijnlijk de meest beslissende stap in de intellectuele geschiedenis', en evenals andere intellectuele ontdekkingen, 'uniek en onherroepelijk'. De epistemologische superioriteit van een cultuur 'die het onderscheid tussen feiten en waarden erkent' boven culturen die dit verschil 'nog niet kennen' is volgens hem zelfs de uiteindelijke oorzaak van de technologische superioriteit van de eerste boven de laatste.⁸ De geschiedenis wordt op deze manier gereduceerd tot een vluchtige prelude op een filosofisch thema dat verder in feite als een onproblematisch, tijdloos gegeven wordt aanvaard. Feiten zijn feiten, waarden zijn waarden, en never the twain shall meet.

2. Het dualisme voorbij: historisering en constructivisme

In dit themanummer van *Kennis en Methode* worden een tweetal intellectuele marsroutes uitgezet die aan deze statische demarcatie tussen feiten en waarden pogen voorbij te gaan. De eerste van die twee routes is een radicale, meer gedifferentieerde en meer 'open' *historisering* van het standaardbeeld, waarin het logisch dualisme zelf niet langer als vanzelfsprekend uitgangspunt wordt genomen van een geschiedschrijving 'in kreeftengang'. Die operatie brengt al gauw aan het licht dat zowel van het feitenbegrip als van het waardenbegrip een 'scheppingsverhaal' kan worden verteld dat nauwe samenhang vertoont met het historisch ontstaan van nieuwe stijlen van professionele filosofie- en wetenschapsbeoefening, en meer in het bijzonder met de actieve historische 'productie' en legitimering door belanghebbende professionals van een brede institutionele demarcatie tussen wetenschap en samenleving.⁹ Dat wil zeggen dat de scherp getekende oppositie tussen feiten en waarden wordt 'verkleind' van een logisch wezensinzicht dat door de werkelijkheid wordt gedicteerd tot een momentopname in een langdurig constructieproces, dat niet noodzakelijk tot stilstand komt bij het klassieke dualisme. Volgens dit kritisch ontwikkelingsperspectief geeft het filosofisch standaardbeeld ons in zekere zin de omgekeerde wereld. Het onderscheid tussen feiten en waarden kan immers geen onproblematische fundering leveren voor de culturele differentiatie tussen wetenschap en samenleving, omdat het juist een *gevolg* is van een dergelijk differentiatieproces; een theoretische reflex die dit differentiatieproces begeleidt en legitimeert.

Een tweede marsroute voorbij het dualisme van feiten en waarden en het waardevrijheidspostulaat wordt gewezen door het moderne empirische wetenschapsonderzoek en zijn *constructivistische* relativering van standaardopvattingen over wetenschappelijke objectiviteit en rationaliteit.¹⁰ Tussen wat filosofen en sociologen traditiegetrouw als het ethos van de wetenschap beschouwden en de feitelijke praktijk van het wetenschappelijk handelen bleek, zo ontdekte men, een aanzienlijke kloof te bestaan. Sociologen als Collins die zich bezighielden met de moderne natuurwetenschappen bevestigden Kuhn's eerdere op historisch onderzoek gebaseerde conclusies: in controverses binnen de wetenschap komt consensus niet tot stand via normen.¹¹ Onderzoekers die het over de normen waaraan wetenschap moet voldoen eens zijn, kunnen niettemin heel verschillend denken over theoretische en empirische vraagstukken. Wetenschappelijke expertise blijkt eerder op impliciete kennis te berusten dan op het correct kunnen toepassen van expliciete regels. Feiten zijn geen natuurlijke gegevenheden maar collectieve constructies van wetenschappelijke gemeenschappen. Deze conclusies kwamen voor de meeste wetenschapsfilosofen als een onaangename verras-

sing: zij leken het traditionele beeld van wetenschap als een rationele onderneming te ondermijnen en bedreigde daardoor niet alleen de technisch-methodologische leerstellingen uit hun vak, maar ook de visie waarin wetenschap gold als belichaming bij uitstek van rationaliteit in onze cultuur.¹²

Kuhn's inzichten werden behalve met *intern*-wetenschappelijke communicatieproblemen ook in verband gebracht met controverses die ontstonden wanneer wetenschappelijk onderzoekers *buiten* de wetenschappelijke gemeenschap traden en betrokken werden in publieke strijd over bij voorbeeld milieuproblemen. Het werd snel duidelijk dat in zulke situaties experts 'langs elkaar heen praatten' en nogal eens niet in staat waren om overeenstemming te bereiken over feitelijke kwesties. Geïntroduceerd in de politiek om besluitvormingsprocessen rationeler te maken, bleek de wetenschap in plaats daarvan besmet te raken door politieke controverses. Externalistische wetenschapshistorici, met name uit de Edinburgh School, vulden de details nader in.¹³ In vele gevallen bleken wetenschappelijke opvattingen onder invloed te staan van politieke belangen. Ook de effecten van de intocht van wetenschapsmensen in de politieke arena bleken complexer te zijn dan de waardevrijheidsthese suggereerde. Wetenschappelijke ontwikkelingen met name in de levens- en sociale wetenschappen beïnvloedden waardensystemen op onverwachte en onbedoelde wijzen.¹⁴

Door dit alles is het besef gegroeid dat alledaagse visies op sociale problemen en politieke controversen niet meer begrepen kunnen worden zonder verwijzing naar wetenschappelijke achtergronden. Problemen die voorheen in morele termen werden gesteld, hebben een wetenschappelijke formulering gekregen. Terwijl het traditionele beeld alleen een *technische* rol van wetenschap onderkent, blijkt zij in veel gevallen eerder een *culturele* rol te spelen.¹⁵ Waar het gaat om de bescherming van het milieu, geneesmiddelenregistratie, voedingsadviezen en onderwijsbeleid is deze culturele rol inmiddels institutioneel verankerd en hebben zich nieuwe disciplines (in Nederland bekend als 'kundes') gevormd, die niet uitsluitend feiten produceren, maar ook normatieve concepties uitdragen over gezondheid, opvoeding, de omgang met de natuur en een menswaardig bestaan.

Deze beide vormen van kritiek op het traditionele wetenschapsbeeld hebben een opvallend verschillende ontvangst gehad. Het werk van Kuhn en van de internalistische wetenschaps sociologen is het onderwerp geworden van uitgebreide discussies in filosofische kring en heeft geresulteerd in een groeiend besef dat aanvankelijk naïef geaccepteerde begrippen als 'feit' en 'rationaliteit' diepe complicaties herbergen. Op het eerste gezicht lijkt het voor de hand te liggen dat de ontdekking van de complexiteit van het feitbegrip zijn weerslag heeft op onze ideeën over de verhouding van feiten en waarden. Dat er veel meer 'mix' en interactie blijkt te zijn tussen feiten en

waarden dan het standaardbeeld kan toestaan heeft in het moderne wetenschapsonderzoek echter nog niet tot radicale conclusies geleid.

In het voorliggende themanummer wordt dit basisprobleem van de 'interactie' of 'vermenging' van feiten en waarden op drie verschillende manieren aan de orde gesteld. Het artikel van Gerard de Vries over de 'expansionistische' logica van praktische wetenschappen en dat van Dick Pels over de 'natuurlijke saamhorigheid' van feiten en waarden trekken enkele filosofische en sociologische consequenties uit de hier bepleite radicale historisering. Olga Amsterdamska en Rob Hagendijk bespreken de normatieve implicaties van het moderne constructivisme, en geven evenals Chris Lorenz in zijn stuk over de moderne geschiedtheorie een overzicht van interne methodologische verschuivingen en debatten binnen een bepaalde (inter)discipline. Tenslotte presenteren Klasien Horstman en Paul ten Have twee *case studies* waarin de normatieve problemen van het constructivisme op een andere manier zichtbaar worden gemaakt. Horstman geeft aan dat in biomedisch onderzoek zoals dat naar de vrouwelijke overgang een 'filosofisch overbelast' constructivisme schippert met een verborgen politieke moraal, om vervolgens te pleiten voor een meer pragmatische constructivistische onderzoeksstijl. Ten Have's studie van de Bolderkar-affaire laat zien hoe de constructie van 'feiten' door rivaliserende professionals het publieke debat en de morele besluitvorming erover diepgaand beïnvloedt.

De meeste in dit nummer opgenomen artikelen – sommige meer systematisch en expliciet, andere meer impliciet – getuigen daarom van onvrede over het traditionele beeld van de verhouding tussen feiten en waarden. Maar omdat die onvrede vaak niet anders kan worden verwoord dan in termen van het klassieke dualisme zelf, lopen de auteurs zichzelf nog al eens voor de intellectuele voeten. Van Spinoza is het woord dat alle bepaling (eerst) via de ontkenning verloopt (*determinatio negatio est*). Het debat waarop wij hopen, en waarvoor dit themanummer een uitnodiging is, levert misschien enkele termen en inzichten op via welke een van de grote antinomieën van het wetenschappelijk denken en de wetenschapspraktijk principiëler kan worden overstegen.

Noten

1. Robert K. Merton, *The Sociology of Science*, Chicago University Press, Chicago 1973, hst. 13; Michael Mulkay, 'Some Aspects of Cultural Growth in the Natural Sciences', *Social Research*, 36, 1969.

2. Talcott Parsons, *The Structure of Social Action*, The Free Press, New York 1968 (1937), p. 594; idem, 'Evaluation and Objectivity in Social Science: An Interpretation of Max Weber's Contributions', in *Sociological Theory and Modern Society*, The Free Press, New York 1967; Ralf Dahrendorf, 'Sozialwissenschaft und Werturteil', in *Ge-*

sellschaft und Freiheit, R. Piper & Co., München 1961.

3. Ton Lemaire, *Over de waarde van kulturen*, Ambo, Baarn 1976, pp. 81-97.

4. Zie Chris Lorenz, *De constructie van het verleden*, Boom, Meppel/Amsterdam 1987, hst. xv; Herbert Butterfield, *The Whig Interpretation of History*, Penguin, Harmondsworth 1973 (1931), vooral hst. 4.

5. Th. de Boer en A.F. Köbben, *Waarden en wetenschap*, Ambo, Baarn 1974.

6. Max Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Tübingen 1968, pp. 200, 491, 582ff.

7. Karl Popper, *The Open Society and Its Enemies*, RKP, Londen 1969, I, hst. 5; en het postscript 'Facts, Standards, and Truth', II, pp. 369ff.

8. Gerard Radnitzky, 'Het politiek en wetenschappelijk belang van het onderscheid tussen feiten en waarden', in Harry Kunneman (red.), *Wetenschap en ideologiekritiek*, Boom, Meppel/Amsterdam 1978.

9. Aanzetten tot een dergelijke kritische historisering zijn te vinden bij Loren R. Graham, *Between Science and Values*, Columbia University Press, New York 1981, en bij Alasdair MacIntyre, *After Virtue. A Study in Moral Theory*, University of Notre Dame Press, Notre Dame 1984.

10. Zie voor een overzicht Louis Boon & Gerard de Vries (red.), *Wetenschapstheorie: de empirische wending*, Wolters-Noordhoff, Groningen 1989.

11. H.M. Collins, *Changing Order*, Sage, Londen 1985; T.S. Kuhn, *The Essential Tension*, Chicago University Press, Chicago 1977, dl. II.

12. I. Lakatos, *Mathematics, Science and Epistemology*, CUP, Cambridge 1978, hst. 11.

13. S. Shapin, 'History of Science and its Sociological Reconstructions', *History of Science*, 1982.

14. Zie vooral Graham, 1981.

15. Gerard de Vries, *De Ontwikkeling van Wetenschap*, Wolters-Noordhoff, Groningen 1985, p.142 ev.; Gerard de Vries & Hans Harbers, 'Attuning Science to Culture', in: Terry Shinn & Richard Whitley (red.), *Expository Science: Forms and Functions of Popularisation*, Reidel, Dordrecht 1985.